

В. А. БАРАННІК

Національна академія СБ України, м. Київ

Н. Ю. ВОЛЯНЮК

Університет менеджменту освіти, м. Київ

Г. В. ЛОЖКІН

Національний технічний університет України "КПІ"

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРИЧИНИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 206–209

Розглянуто погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників на проблему насильства. Шляхом порівняльного аналізу сучасних теорій уточнено сутність поняття насильства і визначено причини його виникнення.

Дослідженням феномена сексуального насильства, причин, які до нього призводять, особистості гвалтівника і багатьох інших супутніх питань людство займається не одне століття. Однак ця проблема за одностайною думкою фахівців різних галузей знань ще далека від вирішення [8]. Основна складність полягає в тому, що співвідношення кількості зареєстрованих випадків до фактичної чисельності варіює від 1:3,6 до 1:15 [2], а по відношенню до неповнолітніх сягає 1:31 [5]. Пояснюється це тим, що не кожна жертва бажає розголосу і прилюдного обговорення, оскільки насильство поряд з фізичною травмою залишає довготривалі негативні наслідки психічного характеру [1; 9]. У свою чергу, така ситуація значно ускладнює визначення причин, що зумовлюють виникнення такого злочину, і подальшу розробку ефективних заходів протидії та подолання його наслідків. Один з можливих шляхів вирішення зазначеної проблематики, на нашу думку, може полягати у вивченні вже існуючих розробок.

Спробуємо систематизувати погляди на сутність феномена насильства і причини, які призводять до нього.

Стосовно визначення сутності поняття "сексуальне насильство" в сучасній науці спостерігається відносна єдність поглядів.

У законотворчих актах та у працях багатьох учених під сексуальним насильством (далі – на-

сильством) розуміються статеві зносини, які стають можливими завдяки застосуванню чи погрози застосування фізичного примусу або ж використанню безпорадного стану жертви всупереч її бажанню і призводять до виникнення у неї відчуття болю [4; 7; 8].

Серед теорій, в яких здійснена спроба вирішити проблему насильства, виокремлюють передусім феміністичну, еволюційну, інтегративну (синтетичну), компенсаторну теорії та теорію соціального наuczіння.

З позицій *феміністичної теорії* існують дві причини насильства. Відповідно до першої насильство являє собою не статевий потяг, а наслідок глибоко укоріненої традиції домінування чоловіків практично в усіх важливих життєвих сферах (S. Brownmiller та ін.) [3]. За такого підходу жінка не сприймається рівноправним учасником міжособистісної взаємодії, а розцінюється як власність, яку можна експлуатувати, у тому числі сексуально. Згвалтування являє собою лише жорстку форму чоловічої влади, призначену утримувати жінку на нижчому соціальному рівні, звужуючи коло її активності до відносно "безпечної поведінки". Зазначене положення підтверджено результатами вивчення 348 засуджених за згвалтування. Встановлено, що для 55 % були характерні бажання контролю і влади над жертвою, для 40 % – лють та бажання принижен-

ня жертви, для 5 % притаманні всі вище зазначені ознаки.

Друга причина, яка зумовлює насильство, прихована у суспільних міфах. Одним з них слугує уявлення про бажання кожної жінки бути зґвалтованою. На його підтвердження наводяться результати анонімних опитувань. Згідно з ними майже кожна друга жінка принаймні іноді фантазує про сексуальний контакт з елементами насильства, а у житті кожної третьої були моменти, коли вони, сказавши “ні” сексуальному контакту, насправді його бажали. Усе це буцімто підтверджує міф про те, що “ні” часто означає “так”. Однак, які б не були фантазії, людина завжди прагне контролювати їх розвиток і наслідки. Втрата такого контролю, особливо у ситуації сексуального насильства, несе в собі набагато більше приниження і ганьби, ніж будь-який інший злочин проти особистості, та додає до фізичних травм і морального болю.

Недоліками феміністичної теорії є, по-перше, погляд на насильство, в якому сексуальний потяг відіграє незначну роль. По-друге, наявна недооцінка мотивації зґвалтування. Існуючі дослідження мотивації зґвалтування вказують на зовсім протилежне. Наприклад, мотивами “жорстокого насильства” слугують девіантні сексуальні фантазії гвалтівника, а не тільки контроль над жінкою. По-третє, відсутність чітких чи більш-менш обґрунтованих рекомендацій щодо попередження насильства. Існуючі погляди на шляхи боротьби з цим видом злочинності розділились. Одні науковці акцентують увагу на необхідності більш суворого покарання гвалтівників, а інші наполягають на досягненні рівноправності у соціоекономічній сфері.

В *теорії соціального научіння* (А. Bandyга, D. Linz) насильство розглядається як частина агресивної поведінки, яка стає можливою в процесі засвоєння чотирьох взаємозалежних ефектів [3]:

- 1) “моделі” — імітації сцен зґвалтування й інших видів насильства над жінкою, які можна побачити в реальному житті та у засобах масової інформації;
- 2) “зв’язку сексу і насильства” — створення асоціацій між сексуальністю і насильством (у результаті багаторазової демонстрації порнографії);
- 3) “міфу” — віра в численні міфи, що стосуються сексуального насильства (“ні” означає “так”, “жінка потайки мріє бути зґвалтованою”) і т. ін.;

- 4) “нечутливості” — зниження співпереживання чужого болю, страху і приниження, що супроводжують сексуальне насильство.

Дослідженнями підтверджено гіпотезу про те, що демонстрація порнографії сприяє здійсненню сексуального насильства. Однак важливим недоліком цієї теорії є її неспроможність пояснити відсутність схильності до сексуального насильства у багатьох чоловіків, які мають справу з жорстокою порнографією.

Таким чином, теорія соціального научіння розглядає насильство як результат спільного впливу культурних і середовищних факторів, опосередкованих установками, статевими рольовими стереотипами й іншими процесами, що зв’язують фізичну агресію і сексуальність.

В *еволюційній теорії* (Deutch) вперше було висловлено припущення про винятково сексуальне підґрунтя здійснення насильства [3]. Втрата на певний період жінкою сексуального самоприйняття означає початок її підпорядкування сексуальному бажанню чоловіка, що, у свою чергу, може призвести до зґвалтування.

Причини зґвалтування пояснюються розбіжністю у розподілі енергії і часу на реалізацію репродуктивних функцій між чоловіком та жінкою. Розбіжності виникають тому, що жінки на відміну від чоловіків витрачають значну кількість часу та енергії на виношування і виховання дітей. Чоловіки ж “заощаджений” час і енергію спрямовують на розширення кола сексуальних партнерок та інші види репродуктивної активності. Тому у них зі значною ймовірністю формуються риси, що збільшують шанси на запліднення більшої кількості жінок, на відміну від рис, які сприяють постійній турботі про власних дітей. За такого тлумачення насильницька копулятивна тактика (зґвалтування) є результатом природного добору.

Водночас природний добір, віддаючи перевагу чоловікам, що використовують насильницьку тактику, сприяє жінкам, які їй опираються. Жінка не сприймає любовні увертюри партнера до тих пір, поки він не продемонструє чіткого наміру довготривалих з нею стосунків. Вибір же майбутнього батька спрямовується у бік мінімізації розбіжності зусиль щодо виховання дітей.

Основні положення еволюційної теорії підтверджуються значним статистичним масивом даних про те, що, з одного боку, жертвами зґвалтування найчастіше є жінки репродуктивного віку (16–35 років), яким притаманний значний ризик вагітності після насильства, а з іншого —

середній рівень сексуальної активності у гвалтівників вище, ніж у решти чоловіків.

До недоліків цієї теорії належить неспроможність визначити природу генетичних і середовищних факторів, які впливають на індивідуальну схильність до сексуального насильства.

Таким чином, еволюційна теорія пояснює причини згвалтування лише агресивною копулятивною тактикою, яка, будучи вимушеною реакцією на природний добір, змушує чоловіка бути більш наполегливим у спробах копуляції. Можливість вибору чоловіка, здатного піклуватися про жінку та її дітей, дозволяє їй уникати насильницької копуляції і чинити їй опір.

Підкреслюючи генетичний базис згвалтувань, еволюційна теорія забезпечує підґрунтя для пояснення індивідуальної варіабельності схильності до згвалтування у чоловіків, яка не залежить від демонстрації порнографії, статевих ролей та інших соціополітичних змінних, що визначаються двома наведеними вище теоріями.

В *інтегративній (синтетичній) теорії* (L. Ellis) використані ключові елементи розглянутих вище теорій, а також досліджені автором особливості реакцій мозку на агресивну сексуальну поведінку та її зв'язку із статевими гормонами [3].

Теорія базується на розумінні наступних положень:

1. Підґрунтям більшості згвалтувань слугують сексуальний потяг, бажання влади та контролю.
2. Існує поріг насильницької копуляції, вище якого ймовірність використання фізичної сили при спробах досягнення сексуального контакту надто висока. Лише індивіди, що виходять за його межі, здатні до насильства. Цей поріг спроможні подолати близько 40 % як ув'язнених гвалтівників, так і законслухняних громадян.
3. Поведінкові вияви під час згвалтування багато в чому є результатом навічання, але не всі чоловіки однаково їх засвоюють.
4. В результаті природного добору чоловік, маючи сильніше сексуальне бажання, з більшою ймовірністю спрямовує власну репродуктивну енергію на багатьох партнерок. Жінка схильна опиратися копуляції до того часу, поки чоловік не продемонструє переконливу готовність до тривалих стосунків і турботу про неї та її дітей. Саме у зв'язку з втратою жінкою контролю за власною репродуктивною поведінкою насильство, яке

навіть не супроводжується серйозними фізичними ушкодженнями, є для неї значною травмою.

5. Відмінності між чоловіками у схильності до навічання насильницьким тактикам та їх втіленням в реальність обумовлені різною силою впливу андрогенів на головний мозок. Позиція індивіда визначається здебільше двома мозковими структурами: гіпоталамусом та ретикулярною формацією. Гіпоталамус відповідає за мотивацію сексуальної поведінки у напрямку інтенсивності сексуального потягу та володіння кількома партнерами. Ретикулярна формація відповідає за індивідуальну мінливість чутливості до страждань інших. Ті, хто більш схильні до насильства, виявляються нечутливими до страждань інших.

Таким чином, відповідно до інтегративної теорії схильність до сексуального насильства зумовлюється, з одного боку, генетичною схильністю, функціонуванням мозку, гормональними характеристиками та прагненням до насильницької копуляції, а з іншого — мотивацією, навічанням, соціокультурними умовами середовища.

Недоліком синтетичної теорії є неспроможність у повному обсязі вирішити проблему з'ясування причин виникнення сексуального насильства та можливостей їх попередження.

Згідно з *компенсаторною теорією* (Ю. М. Антонян, О. М. Джужа та ін.) причина згвалтування полягає у прагненні злочинця отримати емоційно-енергетичну розрядку, вирішити (психотравмуючу) конфліктну ситуацію, ствердитись у власних очах, набути впевненості, продемонструвати силу, привернути до себе увагу, компенсувати власні індивідуально-психологічні дефекти [2; 6]. Іншими словами, злочин є спробою змінити здебільше неусвідомлюване психотравмуюче уявлення про самого себе у бік підвищення самосприйняття.

Воднораз іншою не менш важливою причиною сексуального насильства є повністю захисні завдання. В цьому разі згвалтування являє собою форму захисту існуючого уявлення про себе від суб'єктивно принижуючої злочинця жіночої поведінки, яка об'єктивно може і не бути такою, а жінка навіть не здогадується про це. Тут уявлення гвалтівника про себе ґрунтуються на тому, яким він уявляє себе в очах жінки.

Отже, під сексуальним насильством розуміються статеві зносини із застосуванням фізичного примусу, погроз чи використанням без-

порадного стану потерпілої всупереч її бажанню. Основною причиною сексуального насильства є бажання отримання влади над жертвою. Інші причини криються, по-перше, у підсвідомому намаганні злочинця компенсувати власні індивідуально-психологічні дефекти; по-друге, у його агресивній поведінці (теорія соціального научіння) та намаганні утримувати домінуючі позиції в соціальній сфері (феміністична теорія); по-четверте, у генетично сформованому прагненні до продовження роду (еволюційна теорія), до влади та отримання сексуального задоволення (інтегративна теорія).

Література

1. Алексеева И. А., Сейсян А. Р. Физическое насилие над детьми и подростками в семье на опыте кризисной службы // Дети России: насилие и защита: Материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 1–3 окт. 1997 р.). — М., 1997. — С. 10–11.
2. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Изнасилования: причины и предупреждение. — М.: МВД СССР ВНИИ, 1990. — 193 с.
3. Журавлева Ю. В. Виктимологическая профилактика изнасилований: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — М., 2007. — 235 с.
4. Кримінальний кодекс України: станом на 1 липня 2008 р. / М-во юстиції України. — Офіц. вид. — К.: Ін Юре, 2008. — 557 с.
5. Лашук Г. К. Сексуальные посяательства взрослых и их жертвы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Казань, 1991. — 23 с.
6. Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. Кримінологічна віктимологія: Навч. посіб. / За ред. О. М. Джужі. — К.: Атіла, 2006. — 352 с.
7. Устинов В. П. Психологические последствия насилия и их влияние на обучаемость: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. — Иркутск, 2005. — 169 с.
8. Христенко В. Е. Психология жертвы. — Харьков: Консум, 2001. — 256 с.
9. Tarabrina N. V., Schepina A. I., Makarchuk A. V. Assessment post-traumatic reaction among children: pilot study // Proc. of 6th European Conf. on Traumatic Stress. — Istanbul, 1999. — P. 37–43.

Сексуальне насильство являє собою статеві зносини, які здійснюються всупереч бажанню жертви шляхом примусу та погроз і завдають їй фізичного болю. Його причини криються у прагненні отримати владу над жертвою, продовжити рід, відчувати сексуальне задоволення, компенсувати власні психологічні дефекти, зберегти домінуючі позиції в соціальній сфері.

Сексуальное насилие представляет собой половой акт, совершающийся вопреки желанию жертвы путем принуждения или угроз и причиняющий ей физическую боль. Его причинами выступает стремление к власти над жертвой, продлению рода, получению сексуального удовольствия, компенсации собственных психологических дефектов, сохранению доминирующих позиций в социальной сфере.

Sexual violence is a sexual intercourse, which is done against the victim with the use of compulsion or threats and which makes him feel physical pain. Its reasons are desire to obtain power over the victim; to procreate, to get sexual satisfaction; to compensate for own psychological deficiency; to maintain ones domination.

Надійшла 5 вересня 2009 р.